

НОРМУВАННЯ ТА СТАНДАРТИЗАЦІЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ

УДК 006.034

Василь Друзюк, Тетяна Ярмошук

Львівський регіональний державний центр стандартизації, метрології та сертифікації

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СТАНДАРТИЗОВАНОЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Друзюк В., Ярмошук Т., 2005

Розглядаються проблеми стандартизації науково-технічної термінології та її впровадження в повсякденний обіг.

In this paper the problems of scientific and technical terminology and its introduction in everyday life are discussed.

Становлення національної стандартизованої науково-технічної термінології – це складний, багатоаспектний і доволі тривалий процес, пов'язаний з багатьма об'єктивними й суб'єктивними чинниками. Він передбачає послідовне й виважене проходження трьох основних етапів [7]:

- лексикографічного етапу, на якому укладаються термінологічні та інші словники;
- етапу усталення термінології, на якому запропонована термінологія набуває визнання й широкого застосування;
- етапу устандартизування термінології, на якому розробляються й упроваджуються термінологічні стандарти.

Поділ, звичайно, умовний, часове розмежування етапів є неможливе, проте загальний характер процесу це відбиває.

Перший етап значною мірою вже пройдено. Створено українську термінологію в різних галузях знань, яка дозволяє вільно і без обмежень здійснювати інформаційне спілкування у сфері науки, техніки, суспільного життя. Прийнято понад 600 термінологічних національних стандартів, видано чимало словників.

Зупинімося на деяких аспектах усталення та устандартизування термінології як таких, що безпосередньо стосуються повсякденної роботи регіональних органів Держспоживстандарту.

Нам доводиться постійно працювати зі стандартами: застосовувати їх у своїй діяльності та контролювати правильність їх застосування в діяльності інших. Тому ми зобов'язані досконало володіти термінологією. Нам постійно доводиться стикатися із проблемами, які виникають саме на другому етапі, пов'язаному саме з усталенням термінології, з органічним і природним її впровадженням у живу мову. А це не завжди так просто, як хотілося б.

Поширеною бідою, особливо на етапі термінотворення, було й залишається широке застосування кальок з іншомовних термінів. Це, у першу чергу, стосується російських термінів, які часто-густо механічно переносяться в українську термінологію попри всі правила граматики й здоровий глузд. Такими кальками насичені не тільки науково-технічні тексти, але й національні стандарти, у тому числі, на жаль, і термінологічні. Головна проблема тут не в самому існуванні

цього мовного «бур'яну», а в його надзвичайній життєстійкості, яка вимагає титанічних зусиль для його видалення.

Тут вбачаються дві причини.

По-перше, це звичка до російської термінології, яка повністю домінувала на території України протягом десятиліть і навіть століть. Розпрацьована й досить досконала, вона наклала свій відбиток на стереотипи мовного мислення фахівців, особливо тих, що далекі від мовознавства. Ця звичка не піддається миттєвому викоріненню, суворі декрети й досконалі словники можуть лише сприяти формуванню нової звички. А на це потрібен час. Необхідні копії, цілеспрямовані дії фахівців у сфері термінотворення, працівників Держспоживстандарту, добра воля, бажання й зусилля всіх користувачів термінів. Це все є реальним і буде неодмінно досягнуто за умови послідовного проведення державної мовної політики.

По-друге, на превеликий жаль, спостерігається легковажне, безвідповідальне ставлення до грамотної термінології (а часом взагалі до грамотності) з боку розробників технічної документації. Дехто з них просто не вважає за потрібне знати мову, або принаймні, зазирнути у словник. Деякі розробники впевнені у своєму праві писати так, як їм це зручно й звично, не зважаючи на існування унормованої та устандартизованої термінології.

Як усяка науково-технічна діяльність, розроблення й упровадження національної термінології визначається відповідними нормативними документами (НД), у першу чергу, національними стандартами [1–3]. Їхніх вимог слід пунктуально дотримуватись у національних основоположних стандартах, що регламентують діяльність у сферах стандартизації, метрології, сертифікації, керування якістю та довкіллям. Вони мають директивний характер, ними керуються у практичній діяльності, тому чіткість, ясність, зрозумілість формулювань та вимог набувають надзвичайно важливого значення. Це ж стосується стандартів на конкретні об'єкти стандартизації в різних галузях діяльності. Тому при формуванні й впровадженні термінології слід пильно стежити за дотриманням вимог, сформульованих у ДСТУ 3966-2000 [2].

Для нас, практичних працівників територіальних органів, першорядною є вимога щодо доступності сприймання та однозначності розуміння термінів та визначень понять. Мовознавчі аспекти, засади та практичні способи формування термінів вже віддавна є предметом ґрунтовних наукових досліджень, що ведуться кваліфікованими фахівцями. Підвищена увага при цьому приділяється відповідності термінів нормам і традиціям української мови, відображенню в термінах змісту й суті понять, що виражаються ними. Але є й інший бік цієї проблеми.

Фахова мова взагалі, а зокрема термінологія, завжди є, в певній мірі, кодом, де кожному кодованому поняттю ставиться в однозначну відповідність кодовий символ. Тобто, кожен термін, особливо, коли він застандартизований, повинен у будь-якому контексті означати лише те, що він означає. Треба, насамперед, виключити можливість двоякого тлумачення, двоякого розуміння. Якщо для наукового чи технічного тексту таке ще можна припустити, то в тексті нормативного документу, де формулюються вимоги, дотримання яких є об'єктом контролю і нагляду, будь-яка неоднозначність, невизначеність абсолютно неприпустима. Для нас основною, визначальною вимогою до терміна є саме однозначність. Якщо ж при цьому термін легко вимовляється, легко запам'ятовується, то можна вимоги до граматичної досконалості чи до відбиття суті поняття навіть залишити на другому плані.

Щоб не бути голослівними, згадаємо такі поширені й звичні терміни, як «телебачення» і «транзистор». Суті понять ці слова аж ніяк не відповідають, вони побудовані граматично неправильно, але спробуйте їх викоринити – не вдасться. Вони вже органічно увійшли до живої мови, одразу й без напруги, їх не треба було спеціально впроваджувати – достатньо було один раз ужити.

До речі, слово «транзистор» спочатку намагалися не допустити. З ним боролися років з десять, вживаючи замість нього правильний термін «напівпровідниковий тріод». І не вдалося. Однозначно термін «напівпровідниковий діод» було прийнято відразу і жодного спротиву не викликав.

Причина тут проста – ідеальна відповідність вимозі, згаданій вище.

До цих термінів варто додати ще один – «повідка». Слово це викликає безліч нарікань, до речі, цілком справедливих: механічною запозиченістю з російської, чужорідністю для української мови тощо. Пропонувалося й пропонується [6] негайно замінити його словом «перевірка», чого

робити аж ніяк не варто через багатозначність останнього, можливість застосування його до найрізноманітніших об'єктів. А «повідка» стосується тільки засобів виміральної техніки й означає тільки одну, чітко визначену дію щодо них. Що ж до «українськості», то «сфера» чи «діоксид» теж мають зарубіжне походження й перенесені механічно, проте вони нікому не заважають і нікого не дратують. До речі, термін «повідка» намагалися замінити більш прийнятним, як здавалося, терміном «верифікація».

Наведемо ще один приклад інерції мислення, яка перешкоджає впровадженню правильного, але незвичного терміна замість неправильного, але звичного. Мається на увазі термін «пакування», стандартизований ще 1994 року [4]. Назвати цей термін невдалим аж ніяк не можна, бо всім вимогам він відповідає і повинен замінити русизм «упаковка», що у стандарті наводиться як недопустимий. Проте, він зовсім нерідко вживається навіть у національних стандартах, не кажучи вже про технічні умови, – «упаковка» відчутно тіснить його. Більше того, ця «упаковка» пробралася навіть у текст Закону України «Про метрологію та метрологічну діяльність» [5], зокрема у статтю 15, яка відносить «кількість фасованого товару в упаковках» до об'єктів державного метрологічного контролю й нагляду.

Приклад цей свідчить не про якусь злу волю, а про силу звички, інерцію мислення, яка підсилюється через недостатню просвітницьку та пропагандистську діяльність. Для того, щоби людина взялась вивчати термінологічний стандарт, чи просто словник, вона повинна або сама хотіти того, або бути до цього змушеною. Як викликати таке бажання, це інша тема.

Переважає більшість фахівців схиляється до необхідності обов'язкової термінологічної експертизи проектів нормативних документів. З цим погоджуються і розробники. Нічого особливого тут немає, вона видається цілком природною – адже ніхто не сумнівається в необхідності експертизи на відповідність спеціальним нормам і правилам.

На жаль, термінологічна експертиза поки не виконується або здійснюється не зовсім належним чином, через що й потрапляють у документи всі недоречності, згадані вище.

Що робить у цьому плані Львівський РДЦСМС?

До складу наших функцій входить державна реєстрація технічних умов на продукцію та послуги. У передреєстраційну перевірку ми включили як обов'язковий складник контроль правильності застосування термінології. Якщо виявляємо невідповідності термінологічним стандартам, вважаємо їх порушеннями, якщо помічаємо мовні недоречності, пропонуємо свою редакцію. Розробники переважно погоджуються з нами. Іноді виникають дискусії, але це нормальні робочі моменти. Принаймні всі розробники переконані, що саме так і треба, і дякують нам за допомогу. Технічні умови з явними термінологічними порушеннями Львівський РДЦСМС ніколи не зареєструє. Ми постійно намагаємося підтримувати належну кваліфікацію наших працівників, регулярно проводимо відповідне навчання тощо. Звичайно, і ми не безпечені від недоглядів, але засаднича політика саме така.

Як показує життя, далеко не всі проблеми можна розв'язати, запроваджуючи сувору регламентацію. Є випадки, коли варто покласти на природний плин подій. Українська мова – це живий організм, котрий безперервно розвивається і самовдосконалюється. Вона сама відбирає найбільш вдалі, доречні, зручні для себе елементи, у тому числі й елементи термінології, надає їм життєстійкості, або навпаки, відштовхує їх. І треба спокійно ставитись до того, що одні вирази прищеплюються відразу, а інші ніяк не впроваджуються попри всю їхню досконалість.

1. ДСТУ 3325-96. Термінологія. Визначення основних понять. – К., 1996. 2. ДСТУ 3966-2000. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення основних понять. – К., 2000. 3. ДСТУ ISO 860-99. Термінологічна робота. Гармонізування понять та термінів. – К., 1999. 4. ДСТУ 2887-94. Пакування та маркування. Терміни та визначення. – К., 1994. 5. Закон України «Про метрологію та метрологічну діяльність» від 11.02.1998, №113/98-ВР. 6. Плескач В. Кальки в українській технічній термінології // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2002. – № 453: Проблеми української термінології. – С. 510–512. 7. Рицар Б. Технічному комітету стандартизації науково-технічної термінології – 10 років: здобутки, проблеми, перспективи // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2002. – № 453: Проблеми української термінології. – С. 3–11.